

“без” паводле заўваг Я. Коласа і Я. Лёсіка прапаноўвалася лічыць складам слова, перад якім яны стаяць, і правапіс іх падпарадкаваць правілам напісання асобных слоў [1, с.52].

Такім чынам, відавочна, што правілы перадачы акання былі апробіраваны і дастаткова паслядоўна праведзены Якубам Коласам у пачатку XX стагоддзя ў рукапісе “Другое чытанне для дзяцей беларусаў”: аканне пасля цвёрдых зычных, у тым ліку ў запазычаных словах, напісанне *е* ў пераднаціскных складах, за выключэннем першага склада і паслянаціскных складоў. Перадача акання пасля мяккіх зычных, у адмоўі *не*, прыназоўніку *без* знаходзілася на шляху да ўсталявання. Арфаграфічная няўстойлівасць абумоўлена ў значнай ступені адсутнасцю літаратурных вымаўленчых нормаў.

Можна сцвярджаць, што перадача акання ў рукапісе і ў друкаваным зборніку адлюстроўвала найбольш пашыраныя з’явы жывой народнай гаворкі, тэндэнцыі друкаванай практыкі пачатку стагоддзя, а таксама ўласныя погляды Якуба Коласа.

Крыніцы

1. ДЧ - Колас Я. Другое чытанне для дзяцей беларусаў. – Пб.: Выд. суполкі “Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ”; “Наша хата”, 1910. – 112 с.
2. DČ - Kołas J. Druhoje čytan'niedladziaciejbiełarusoj. – Wilnia: Drukarnia M. Kuchty, 1909. – 142 s.

Літаратура

1. Беларускі правапіс: Проект/ Бел. акад. навук. – Мінск, 1930. – 60 с.
2. Гапоненко, И.О. Орфография белорусских изданий начала XX века: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02/ Бел. гос. ун-т. – Минск, 1993. – 18 с.
3. Крамко, І.І., Юрэвіч А.К., Яновіч А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: У 2 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – Т.2. – 342 с.
4. Тарашкевіч, Б. Беларуская граматыка для школ. – Вільня: Выд-ва Беларускага камітэту, 1918. – 76 с.
5. Шакун, Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: Вучэб. дапам. – 2-е выд., перапрац. – Мінск: Універсітэцкае, 1984. – 319 с.

С.А. Важнік

СІНТАКСІС “МУЖЫЦКАЙ ПРАЎДЫ” І “ПШЬМАЎ 3-ПАД ШЫБЕНЦЫ” КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА

60-я гады XIX ст. характарызуюцца навукоўцамі графічным і правапісным разнабоям, адсутнасцю строга вытрыманых фанетычных і граматычных норм, адсутнасцю дакладнай стылявой дыферэнцыяцыі ў адносінах да пэўных жанраў літаратуры, іншамоўнымі уплывамі (перш за ўсё з боку рускай і польскай моў, часткова – украінскай). У публіцыстычных творах і творах мастацкай літаратуры аўтары выкарыстоўваюць жывую народную мову – найбольш характэрныя рысы мясцовых народных гаворак, імкнучыся з найбольшай дакладнасцю перадаць іх у сваіх творах. Пры гэтым адзначым, што ў акрэслены перыяд не было аднастайнасці ў перадачы такіх агульнапашыраных рыс. Яе і не магло быць, бо ў перыяд “індывідуальнай творчасці” (І.А. Гапоненка) кожны аўтар у сваіх творах перадае не агульнабеларускія асаблівасці, замацаваныя пазней (на пачатку XX ст.) у правапісных і граматычных нормах БЛМ, а “выяўляе сваю дыялектную прыналежнасць” [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 64].

У другой палове XIX ст. у мастацкай літаратуры (у асноўным у вершаваных творах) выкарыстоўваюцца пераважна простыя сінтаксічныя канструкцыі. Публіцыстыка ж 60-х гадоў XIX ст. спрычынілася да выпрацоўкі розных тыпаў складаных сказаў, а таксама стала базай для фарміравання ў БЛМ публіцыстычнага стылю [Шакун 1960: 172-173, 175; Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 75].

Вывучэнню мовы твораў Кастуся Каліноўскага прысвечана мiзэрная колькасць мовазнаўчых навуковых даследаванняў [Шакун 1960, 1984; Баршчэўскі 1960; Блінава 1965; Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968; Тамашэвіч 1988; Omeljanuk 1989; Крамко 1994; Грыгаровіч 2010; Захарчанка 2011; Грыгаровіч 2011], што не адпавядае маштабу Асобы Кастуся Каліноўскага. З мэтай вырашэння гэтага недахопу на кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ Андрэем Грыгаровічам выконваецца кандыдацкая дысертацыя на тэму “Мова газеты “Мужыцкая праўда” Кастуся Каліноўскага: графіка-арфаграфічны, марфалагічны і лексіка-стылістычныя аспекты” (кіраўнік – праф. М.Р. Прыгодзіч).

Першая беларуская нелегальная газета “Мужыцкая праўда”, а таксама “Пісьмы з-пад шыбеніцы” – лепшыя ўзоры ўласна беларускай публіцыстыкі 60-х гадоў XIX ст., а таму менавіта гэтыя творы сталі для нас зыходнымі пры даследаванні найбольш істотных агульных сінтаксічных прымет, што пазней былі пакладзены ў аснову сінтаксічных норм беларускай літаратурнай мовы.

Мова сямі нумароў “Мужыцкай праўды”, выдадзеных у 1862-1863 гг. лацінкай, і “Пісьмаў з-пад шыбеніцы” (апублікаваныя А. Гілерам у Парыжы праз тры гады пасля гібелі Каліноўскага) жывая народная. З мэтай большага ўздзеяння на сялянства, у якім Кастусь Каліноўскі бачыў асноўную рухаючую сілу гісторыі, аўтар “Мужыцкай праўды” звяртаецца да простага чалавека на зразумелай яму роднай мове ці, больш дакладна, на зразумелай яму народнай гаворцы. Даследчыкі адносяць родную гаворку Каліноўскага (“гаворка ваколiц Гродна” [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 64]; “гродзенскія гаворкі”, “гаворкі заходняй Гродзеншчыны” [Кісялёў 1999: 11; Кісялёў 1999: 286]) да паўднёва-заходняга дыялекту і груп яго гаворак, у якіх моцна адчуваецца і польская моўная стыхія. Н. Амелянюк, параўнаўшы мову сучасных жыхароў Мастаўлян з мовай сямі нумароў “Мужыцкай праўды” і “Пісьмаў з-пад шыбеніцы”, прыйшла да высновы, што Каліноўскі быў іх аўтарам, за выключэннем сёмага нумара газеты [Omeljanuk 1989].

Зараз вёска Мастаўляны, у якой нарадзіўся К. Каліноўскі, гэта тэрыторыя Польшчы (Беласточчына). Тут стала існуе беларускі культурны асяродак. Гэта бадай што “адзіны беларускі рэгіён, які пасля падзелаў Рэчы Паспалітай 12 гадоў, з 1795 па 1807 г., не ўваходзіў у склад Расіі, а адышоў да Прусіі. Ужо тады ў асяроддзі мясцовых уніяцкіх святароў назіралася імкненне дыстанцыравацца ад “польскасці” і неяк нацыянальна самавызначыцца”. А таму дзяцінства сына беззямельнага шляхціца, на думку Ігара Запрудскага, “не было прасякнута палкім уласна польскім патрыятызмам” [Запрудскі 2012: 100].

Будучы носбітам гаворкі, што мяжуе з польскімі гаворкамі, Каліноўскі выкарыстоўвае ў сваіх творах і вялікую колькасць паланізмаў (*фанетычных, лексічных, марфалагічных і сінтаксічных*; гл. [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 60-

71]). Так, напрыклад, канструкцыі тыпу *idziebaraniciswahokraju; niemieuhroszy; jonkarystauzwolności; dzieruć zjehonadsity; uczyć swajejmużyskojpraudy; czelawiekmajehalawunatojekabduma* гісторыкі мовы кваліфікуюць як сінтаксічныя паланізмы [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 70]. Аднак, на нашу думку, не варта спяшацца называць падобныя з’явы паланізмамі. Больш карэктна ў пачатковы перыяд развіцця НБЛМ, якая, нагадаем, сфарміравалася на аснове народных гаворак, казаць пра агульныя *беларуска-польскія* або *беларуска-рускія* элементы ў тагачаснай беларускай мове. На ўзроўні сінтаксісу такія агульныя элементы прапануем называць *ізасказемамі*.

Лагічна ўзнікае пытанне аб “моўнай асобе” Кастуся Каліноўскага. “Беларускаць” Каліноўскага не выклікае сумнення. Беларускаю мову і народную культуру Кастусь засвоіў з маленства. Яны былі для яго роднымі [Запрудскі 2012: 109]. Інакш у апошнія хвіліны свайго жыцця ён пісаў бы перадсмяротныя вершы і лісты не па-беларуску, а на якой-небудзь іншай мове, на што ў свой час звярнуў увагу яшчэ У. Караткевіч, “для якога самым важным у спрэчках пра Кастуся Каліноўскага быў непарушаны нічым факт: мова чалавека...” [Кісялёў 1999: 268]. А такіх моў, дасканала засвоеных Каліноўскім, было яшчэ, як мінімум, дзве – *польская*, якую таксама ведаў, відаць, з дзяцінства, улічваючы полілінгвізм тагачаснай Беларусі, і *руская*, якую засвоіў ў гімназіі і ў Пецярбургскім універсітэце. Такім чынам, “вызначальным крытэрыем этнічнай самаідэнтыфікацыі аўтара” з’яўляецца мова “Пісьмаў з-пад шыбеніцы” [Запрудскі 2012: 110].

Паплечнікі К. Каліноўскага, адданага “душой і сэрцам люду і бацькаўшчыне”, называлі яго “адным з галоўных прыхільнікаў і папулярызатараў сепаратысцкіх літоўскіх памкненняў”, які “не адзін раз выказваўся на сваёй сакавітай народнай мове, што “дурным варшаўскім мазгаўням нельга давяраць лёсы Літвы” [Каліноўскі 1999: 154, 163]. Больш за тое, “адносіны Літвы і Польшчы Каліноўскі разумеў толькі як федэратыўныя – з поўнай незалежнасцю Літвы. Зусім не прызнаваў улады Цэнтральнага камітэта, не хацеў прымаць адтуль ніякіх загадаў або распараджэнняў” [Каліноўскі 1999: 161]. Беларуска патрыятызм (т.зв. “літоўскі сепаратызм”) Каліноўскага непасрэдна звязаны з гісторыяй ВКЛ і з уплывам на фарміраванне яго светапогляду з боку старэйшага брата, які па заданні Віленскай археалагічнай камісіі займаўся зборам дакументаў на старабеларускай мове, датычных гісторыі ВКЛ, стасункаў ВКЛ і Польшчы.

Узровень макрасінтаксісу.

У вызначэнні жанравай прыналежнасці “Мужыцкай праўды” ў айчынным літаратуразнаўстве пераважае “гілераўскі” падыход, згодна з якім пісьмы-ўлёткі Каліноўскага характарызуюцца як *першая нелегальная газета, першае перыядычнае выданне*. Аднак у навуковай літаратуры творы Каліноўскага называюць: не газетай, а *цыклам адозваў*, што выходзілі непэрыядычна, *лістоўкамі* (А. Луцкевіч); *прамоўніцкай прозай, гутаркамі, палітычным памфлетам* (Г. Кісялёў). Ёсць падставы бачыць у “Мужыцкай праўдзе” прыкметы *літаратурнай містыфікацыі* (на гэтую думку наводзіць і загадкавы сёмы нумар “Мужыцкай праўды”, аўтарсва якога да сённяшняга часу дакладна не вызначана),

абумоўленай унікальнай культурна-гістарычнай сітуацыяй, у якой пачынаюць фарміравацца НБЛМ і НБЛ.

Дарэчы, сам Каліноўскі называе сваё выданне *пісьмамі*: *Так з гэтага пісьма і відна: што няма чаго ждаці ад нікога, бо той толька жне, хто пасее. Так сейце ж, дзецюкі, як прыйдзе пара, поўнаю рукою – не шкадуйце працы, – каб і мужык быў чалавекам вольным, як е на цалоськам свеце. Бог нам дапаможа!!!* (МП 3, с. 31)*; *Так з гэтага пісьма і відна, што глум, здзерства і несправядлівасць выходзіць ад самога цара – ён-то з нас выбірае войска, ён-то з нас выдзірае грошы нібы на патрэбу народа, а ўзяўшыся за ўсімі гыцлямі за рукі, адно нас цяменжыць, трымае ў няволі* (МП 4, с. 33). Навідавоку ўсе атрыбуты ліста, але ліста не звычайнага, а *фіктыўнага* (В. Крычко): наяўнасць рамкі ліста – ветлівага зварота да адрасата (кожны нумар пачынаўся ветлівым зваротам *Дзецюкі*) і нязменнага подпісу *Яська-гаспадар з-пад Вільні*, пад маскай якога выступае шляхціц *Вікенцій-Канстанцін Сымонавіч Каліноўскі*. Як бы ні хаваўся Каліноўскі, у структуры кожнага допіса-пісьма бачная спрактыкаваная рука выпускніка юрыдычнага факультэта Пецярбургскага ўніверсітэта: тэкты “Мужыцкай праўды” дакладна адпавядаюць трохкампанентнай мадэлі тэкстаў-разважанняў *тэзіс – аргументы – выснова*.

Узровень мікрасінтаксісу.

Сінтаксіс “Мужыцкай праўды” і “Пісьмаў з-пад шыбеніцы” адрозніваецца ад сінтаксісу твораў беларускай мастацкай літаратуры адзначанага перыяду. Тут мы сустракаем пераважна складаныя сказы, дзе часта нават у межах адной канструкцыі (вельмі падобнай на *перыядабо* своеасаблівы *сілагізм*) маюць месца і складаназлучаныя, і складаназалежныя сказы [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 70]: *Мы сягодня ўсе ўжэ ведаем, што чалавек вольны, гэта калі мае кусок сваей зямлі, за катору ані чыну і аброку не плаціць, ані панишчыны не служыць, – калі плаціць малыя падаткі і то не на царскія стайні, псярні і курвы, а на патрэбу цэлага народу, – калі не ідзе ў рэкруты чорт ведае гдзе, а ідзе бараніці свайго краю тагды толька, калі які непрыяцель надыдзе, – калі робіць усенька, што спадабае і што не крыўдзіць бліжняга і хвалы боскай, – і калі вызнае тую веру, якую вызнавалі яго бацькі, дзяды, прадзеды. От што вольнасць значыць* (МП 3, с. 31); *Чалавек то такую мае натуру, што альбо нічога не ведае і нічога меці не хоча, альбо калі даведаецца, то хоча зразумеці добра і дастаці ўсенька, што яму належыць. Гэта вялікая праўда. От яшчэ нядаўна гаварылі нашыя, што яны створаны для таго, каб служылі панишчыну і былі нявольнікамі, а гаварылі для таго, што нічога не ведалі і нічога меці не хацелі, – а чы сягодня гэтак скажуць, калі ўжэ ведаюць многа і многа хочуць?* (МП 3, с. 30).

Гэта мае сваё вытлумачэнне. “Мужыцкая праўда” і “Пісьмы з-пад шыбеніцы” напісаны ў лепшых традыцыях публіцыстычнага жанру. Кастусь Каліноўскі

* Цытаты ў артыкуле прыводзяцца кірыліцай паводле найбольш поўнага збора твораў і дакументаў Каліноўскага [Каліноўскі 1999], што да сённяшняга часу лічыцца найбольш аўтарытэтай крыніцай у каліноўсказнаўстве. Транслітэрацыя, прыведзеная ў [Каліноўскі 1999], не зусім дакладная: “вялікая свабода” адчуваецца ў пытаннях фанетыкі, арфаграфіі і пунктуацыі [Кісялёў 1999: 287–288]. Аднак гэта не тычыцца ўласна сінтаксічных з’яў, якія ў зборы твораў перададзены дакладна.

дасканала валодаў усім арсеналам стылістычных фігур і рытарычных (прамоўніцкіх) прыёмаў.

У творах Каліноўскага сустракаем амаль усе тыя ж тыпы сказаў, што і ў СБЛМ. Аўтар абапіраецца пры гэтым пераважна на ўласна беларускія сродкі. Так, напрыклад, ужо ў Каліноўскага выяўляецца багатая палітра ўласна беларускіх ветлівых зваротаў: акрамя тытульнай этыкемы *Дзецюкі*, маюць месца не менш знакавыя для свайго часу вакатывы *браткі*, *людцы*, *народзе*, *мае міленькія*, *мужыкі родныя*, *чалавеча*. Параўн.: *Но скажыце ж, браткі, хто нам лепш думае?! (МП 7, с. 38); Нямаш, браткі, большага шчасця на гэтым свеце, як калі чалавек у галаве мае розум і науку(ЛШ,с. 46); Праўда, людцы, ёсць за што падзякаваці!..(ЛШ,с. 42); Ты, аднак, Народзе, не дажыдайся, да з чым можаш ідзі ваяваці за свайго Бога, за сваё права, за сваю хвалу, за сваю бацькаўшчызну(ЛШ,с. 45); Горка пакінуць зямельку радную і цябе, дарагі мой народзе(ЛШ, с. 46); ...но скажэце, мае міленькія, чы ёсць паміж намі хто-лень, каб не аплаківаў яшчэ альбо свайго сына, альбо свайго брата...(МП 5, с. 33); Браты мае, мужыкі родныя(ЛШ,с. 46); ...а ты, чалавеча, як перачытаеш альбо пачуеш гэту праўду, згавары пацеры, каб Бог вшэхмоцны дапамог людзям(МП 6, с. 36).*

Ёсць у тэкстах “Мужыцкай праўды” і лексема *грамада*, якая ў пазнейшых нацыянальна-прэцэдэнтных тэкстах беларускай культуры стане ўжывацца ў функцыі ветлівага звароту. Параўн.: *...а як ахотнікаў не будзе, так грамада прысудзіць, каму йсці ў некруты(МП 7, с. 38).*

Сярод спецыфічных сінтаксічных з’яў, што вылучаюцца на фоне СБЛМ, адзначым:

1. Адметныя выпадкі лексічнай спалучальнасці тыпу вызнаваць веру, гаварыць пацеры, гаварыць цэлую праўду, скрывіць праўду, хадзіць паничыну, заводзіць школы, дастаць вольнасць ды інш. Параўн.: *...і калі вызнае тую веру, якую вызнавалі яго бацькі, дзяды, прадзеды... (МП 3, с. 31); ...а ты, чалавеча, як перачытаеш альбо пачуеш гэту праўду, згавары пацеры, каб Бог вшэхмоцны дапамог людзям(МП 6, с. 36); Мы, мужыкі, браты вашыя, мы вам будзем гаварыць цэлую праўду, толька слухайце нас! (МП 1, с. 27); І тут нас цар падманывае, скрывіць хоча праўду, штоб нас саўсім пагубіць(МП 7, с. 38); Трудна сказаць, як доўга мы бы паничызну хадзілі, каб не паўстанне польскае(ЛШ, с. 42); ...гдзе жылі палякі, літоўцы і беларусы, заводзіць маскоўскія школы, а ў гэтых школах учаць па-маскоўску...(ЛШ, с. 43); А для таго, дзецюкі, каб ніхто вас не мог ашукаці, цяпер ужэ талкуйце паміж сабою, якой вам вольнасці патрэба і якім адно спосабам мужык яедастаць можа(МП 3, с. 31).*

2. Адрозныя мадэлі дзеяслоўнага кіравання, якія сёння варта разглядаць як выпадкі сінтаксічных архаізмаў. Параўн.: *учыць + N_{gen}: Няхай пазнаюць, што мы можам не толькі карміць сваім хлебам, но яшчэ і ўчыць сваей мужыцкай праўды(МП 1, с. 27); спадзяваціся + ад N_{gen}: Ад маскаля і паноў няма чаго спадзяваціся, бо яны не вольнасці, а глуму і здзерства нашага хочучь(МП 1, с. 28); ...чы можна ад ягоспадзяваціся чаго-лень для нас альбо для дзяцей нашых?(МП 3, с. 30); бараніць + N_{gen}: Мужык, пакуль здужае трымаці касу і*

сакеру, **бараніцьсвайго** патрапіць і ў нікога ласкі прасіць не будзе(МП 1, с. 28); ідзе **бараніці** свайго краю тагды толька, калі які непрыяцель надыдзе(МП 3, с. 31); **належыць + да N_{gen}**:...бо гэта зямля **да нас належыць**...(МП 2, с. 29); **даваць + да N_{gen}**:Для таго чытайце з увагаю, а як перачытаеце, **давайцеда другой вёскі**...(МП 3, с. 30); **карыстаць + з N_{gen}**:Сягодня ўсе ўжэ паразумнелі, усе ўжэ мужыкі талкуюць, што Бог стварыў чалавека, каб ён **карыставаўвольнасці справядлівай**...(МП 3, с. 30); **талкаваць + паміж N_{instr}**:А для таго, дзецюкі, каб ніхто вас не мог ашукаці, цяпер ужэ **талкуйцепаміжсабою**, якой вам вольнасці патрэба...(МП3, с. 31); **глядзець + N_{gen}**:І як добры слуга **глядзіцьхудобы** гаспадарскай і слухае свайго гаспадара...(МП 4, с. 32); **слухаць + N_{gen}**:...добры ронд **глядзець** павінен шчасця людзей, **слухацьнароду** і рабіці так, як народаві лепей(МП 4, с. 32); **дабіісія + да N_{gen}**:...мала таго, што ніколі не можаш **дабіісіяда куска хлеба**, а ўсё, што заробіш, аддаці мусіш чорт ведае каму... (МП 5, с. 33); **заслужыць + на N_{acc}**:...каб знаў закон Божы, знаў свайго Бога, знаў сваю веру і **заслужыў на шчасце нябеснае**(VG6, с. 35); **шукаці + N_{gen}**:І гдзе ж тут **шукаціпраўды**?(МП 4, с. 33); **адабраць + ад N_{gen}**:...як гэты антыхрыст, **адабраў ад нас** нашу справядлівую – уніяцкую веру і пагубіў нас перад Богам на веці(МП 6, с. 36); **ісці + да N_{gen}**:...і хто хоча, мае права хрысціць дзяцей па-уніяцкі да да уніяціх ксяндзоў **ісці да споведзі**(МП 7, с. 38); **глуміцца + над N_{instr}**:...пакасаваў маскаль усе сходкі людзей выбарных... пазволіў кожнаму дужшаму **глуміцца над бедным** як толька хоча ... (ЛШ, с. 41); **збыткаваць + над N_{instr}**:...адзін марнуе да і **над людзьмі збыткуе**, а другі, бедны, панишчыну служыць альбо аброкі ў казну плаціць(МП 2, с. 28); **дазнаць + N_{gen}**:Хто хоча **дазнаць** праўдзівага смаку, няхай сам пажыве пад рондам маскоўскім(ЛШ,с. 43).

3. Ужыванне давальнага карысці / шкоды ў мадэлях дзеясловаў фізічнай і інтэлектуальнай дзейнасці: ...і каб слёзы мужыцкія не трапілі перад трон праўдзівага Бога, **забралі нам** і духоўну нашу пацеху – нашу веру уніяцкую(ЛШ,с. 42); Таго, хто нам добра **думае**, мы выганяем, таму, хто **намліха робіць**, мы памагаем... (МП 5, с. 34); ...усі ў адзін голас дурылі нас, што цар **нашчыра думае** да дасць волю...(МП 7, с. 37); А будзе ў нас вольнасць, якой **не было нашым дзядам да бацькам**(МП 7, с. 39).

4. Негацыя з родным склонам, што пазней было замацавана ў “Беларускай граматыцы для школ” Б. Тарашкевіча і скасавана пасля рэформы 1933 г.: Для таго, каб была справядлінасць і праўда на свеце, а злыя людзі не збыткавалі і **крыўды другім не рабілі**, е ронд, што бярэ падаткі, робіць школы, наўчае кажнага, каб жыў па праўдзе, становіць суд...(МП 4, с. 32).

5. Параўнальныя звароты з прыназоўнікам адабо без прыназоўніка: Могуць яшчэ напісаці і другі маніфэст, яшчэ **большыад** гэтага, но і з гэтага другога маніфэсту нічога добрага, як і з першага, не будзе (МП 1, с. 28); Маем мы, браткі, **горшую** яшчэ **ад той саранчы**(ЛШ, с. 42). Параўн. з канструкцыяй: ...жыціё нашае **горшасабачага**(МП 5, с. 33).

6. **Выражэнне часавага значэння ‘на працягу’, а таксама часавыя сінтаксемы за N_{gen} і на N_{instr} :** Праўда, абяшчалі то калісь даць нам вольнасць, но як нам здаецца на наш мужыцкі розум, што хочучь ашукаці, бо калі **праз шэсць лет** нічога не зрабілі, то **чэраз рок** пэўне не зробіць (МП 1, с. 28); і не падумалі, скуль яно на нас навязалася, чы гэтак **былоза нашых дзядоў і прадзедаў** і чы гэтак **мусіць быці?** (МП 5, с. 34); **Помняць** яшчэ нашыя дзяды, паказываюць яны, што **за іх часоў** мужыкі рэкрута і не зналі (МП 5, с. 34); **Заразпа вайне** з пранцузам пад Севастопалем пачалі меж намі слухі хадзіці, што маюць мужыкам даць вольнасць (ЛШ, с. 42).

7. **Выражэнне лакатыва праз карэляцыйную пару там – гдзе і сінтаксему гдзесь:** А пакуль яшчэ пара, трэба нашым хлопцам спяшыць з віламі да з косамі **там**, гдзе дабіваюцца волі да праўды... (МП 7, с. 39); Ронд польскі, правіўшы намі, не браў з нас рэкрута, не адрываў народу ад дзяцей, ад бацькоў да і ад зямлі роднай і не гнаў **гдзесь** у канец света... (ЛШ, с. 40).

8. **“Мужчынска-персанальная”разнавіднасцьтранзітыўнай мадэлі**, у межах якой вінавальны склон немужчынска-асабовых персанальных назоўнікаў, што абазначаюць жанчын, дзяцей і жывёл супадае не з родным склонам, як у сучаснай беларускай мове, а з назоўным склонам: Тут сказаці трэба, што **маскаль, дабрадзей мужыцкі, ... аблажыў падаткамі і мужыцкую зямлю, і мужыцкія хаты, і мужыцкую душу, і мужыцкія дзеці, і мужыцкую скаціну, жывых і ўмёршых** (ЛШ, с. 41-42).

9. **Ужыванне мадальных канструкцый з дзеясловам мець ‘павінен’:** ...за гэту зямлю ніхто **не мае адрабляць** паничызны... **Заразпа вайне** з пранцузам пад Севастопалем пачалі меж намі слухі хадзіці, што **маюць** мужыкам даць вольнасць (ЛШ, с. 42).

10. **Ужыванне неўласцівых СБЛМ злучнікаў у складаных сказах штоб,но,а ‘і’:** І тут нас цар падманывае, скрываець хоча праўду, **штоб** нас саўсім пагубіць. 7/38 Слова наша простае, **но** зато шчырае... (ЛШ, с. 40); ... **высказаўся ён** за вольнасць нашу, **но** маскаль то перашкодзіў і завёў свае ронды (ЛШ, с. 41); ...**пакасаваў** маскаль усе сходкі людзей выбарных, усе школы нашы, а так, **абабраўшы** з сумлення да і з розуму, **а** завёўшы ў нас свой парадак маскоўскі, **пазволіў** кожнаму дужшаму глуміцца над бедным як толькі хоча... (ЛШ, с. 41).

11. **Ужыванне канструкцый з выдзяляльна-абмежавальнай часціцай адно ў значэнні ‘толькі, выключна’,** распаўсюджанай ў гутарковай мове паўднёва-заходняй часткі Беларусі [Блінава 1965: 279]: **Дапокуль** яна ў нас будзе, у нас нічога не будзе, не будзе праўды, багацтва і ніякай науки, – **адно** намі, як скацінай, варочаць будуць не для добра, но на пагібель нашу (ЛШ, с. 46); ...**ніколі** па-людску нічога не робіць, **адно** людзей абманывае, а перад кнотом царскім гнецца, як астатні валацуга (ЛШ, с. 43).

Разгледжаныя вышэй сінтаксічныя архаізмы, або раней актыўна ўжывальныя канструкцыі (мадэлі), у працэсе развіцця літаратурнай мовы ў асноўным былі выцеснены з ужытку іншымі канструкцыямі (мадэлямі), але, тым не менш, захаваліся ў прэцэдэнтных тэкстах і, нягледзячы на ўстарэлы характар,

працягваюць мець нацыянальную своеасаблівасць, а таму маюць усе падставы адносіцца да ядра нацыянальна-маркіраваных ідыяматычных сродкаў мовы.

Такім чынам, публіцыстычная літаратура другой паловы XIX ст. адыграла істотную ролю ў станаўленні сінтаксічных норм беларускай літаратурнай мовы, а таксама ў выпрацоўцы асноўных рыс публіцыстычнага стылю БЛМ.

Літаратура

Баршчэўскі А. Агляд публіцыстычна-літаратурнай спадчыны Кастуся Каліноўскага // Навукова-літаратурны зборнік і беларускі каляндар 1961 г. Беласток, 1960. С. 71.

Блінава Э. З назіранняў над мовай і стылем газеты “Мужыцкая праўда” // Лінгвістычны зборнік. Мн., 1965. С. 264-285.

Грыгаровіч А. “Музыкажарпрауда” Кастуся Каліноўскага: графіка-арфаграфічныя асаблівасці выдання // Роднае слова. 2010. № 5. С. 39-41.

Грыгаровіч А. Фанетычныя дыялектызмы ў мове газеты “Мужыцкая праўда” Кастуся Каліноўскага // Беларуская мова: дыялектнае і запазычанае: Матэрыялы навуковых чытанняў, прысвечаных памяці дацэнта Еўдакіі Сцяпанаўны Мяцельскай. Мн., 2011. С. 29-32.

Запрудскі І.М. Кастусь Каліноўскі: абрысы і штудыі душы і лёсу // Па дарозе на Парнас. Атрыбуцыйныя даследаванні і пытанні рэцэпцыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Мн.: БДУ. С. 97-111.

Запрудскі І.М. Зшальмаваны Кастусь Каліноўскі: тэхналогіі астракізму // Па дарозе на Парнас. Атрыбуцыйныя даследаванні і пытанні рэцэпцыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Мн.: БДУ. С. 112-128.

Захарчанка Я.У. Экспрэсіўны сінтаксіс “Мужыцкай праўды” К. Каліноўскага // Мова і літаратура: матэрыялы 68 навуковай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў філалагічнага факультэта. Мн., 2011. С. 38-41.

Каліноўскі К. За нашу вольнасць. Творы, дакументы / Уклад., прадм., паслясл. і камент. Г. Кісялёва. Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1999. – 464 с.

Кісялёў Г. Рыцар свабоды // Каліноўскі К. За нашу вольнасць. Творы, дакументы. Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1999. С. 7-24.

Кісялёў Г. Кастусь Каліноўскі, яго час і спадчына // Каліноўскі К. За нашу вольнасць. Творы, дакументы. Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1999. С. 261-294.

Крамко І.І., Юрэвіч А.К., Яновіч А.І. Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў 60-я гады XIX ст. // Крамко І.І., Юрэвіч А.К., Яновіч А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1968. Т. 2. С. 60-84.

Крамко І.І. Каліноўскі Кастусь // Беларуская мова: энцыклапедыя. Мн., 1994. С. 243-245.

Тамашэвіч Т.І. Да характарыстыкі моўных асаблівасцей газеты “Мужыцкая праўда” // Кастусь Каліноўскі: Матэрыялы республіканскай навуковай канф. Гродно, 1988. С. 28-33.

Шакун Л.М. Публіцыстыка на беларускай мове ў другой палове XIX ст. // Шакун Л.М. Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1960. С. 170-175.

Шакун Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1984. С. 228-233.

Omeljaniuk N. Jeszcze o języku i autorstwie «Muzyckiej Prawdy» i listów «z-pad szybienicy» // Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. T. 18 (Językoznawstwo). Uniwersytet Warszawski, 1989. S. 201-208.

Хрысціна Дамарацкая

УСХОДНЕСЛАВЯНСКІЯ, ПОЛЬСКІЯ І НЯМЕЦКІЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З КАМПАНЕНТАМ СВІННЯЎ ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНЫМ АСПЕКЦЕ

Сярод усіх хатніх жывёл свіння з’яўляецца, бадай, самай “бруднай”, што, безумоўна, уплывае на разгорнутасць нацыянальна-культурных канатацый з заонімам *свіння* ў фразеалогіі. Свіння мела важнае гаспадарчае значэнне,